

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA AKSIOLOGIK LEKSIKANING SEMANTIK
VA MADANIY XUSUSIYATLARI

SEMANTIC AND CULTURAL CHARACTERISTICS OF AXIOLOGICAL
LEXIS IN ENGLISH AND UZBEK

СЕМАНТИЧЕСКИЕ И КУЛЬТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ
АКСИОЛОГИЧЕСКОЙ ЛЕКСИКИ В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ
ЯЗЫКАХ

Islomova Zahro Shuhrat qizi

Shahrisabz davlat pedagogika instituti

ingliz tili fani o'qituvchisi.

zahroislomova2484@gmail.com

tel.: +998881220012.

Annotatsiya: *Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi aksiologik leksika semantik va madaniy nuqtayi nazardan qiyosiy tahlil qilinadi. Qadriyatlarni ifodalovchi birliklarning milliy mentalitet, madaniyat va til tizimidagi o'rni ochib beriladi. Tadqiqot natijalari lingvokulturologiya va qiyosiy tilshunoslik uchun muhim xulosalar beradi hamda tarjima jarayonida pragmatik moslikni aniqlashga xizmat qiladi ilmiy amaliy ahamiyatga ega.*

Kalit so'zlar: *aksiologik leksika, qadriyatlar, semantika, madaniyat, qiyosiy tilshunoslik, lingvokulturologiya*

Annotation: *This article provides a comparative analysis of axiological lexis in English and Uzbek from semantic and cultural perspectives. It examines value-laden lexical units, their relation to national mentality and culture, and their function within language systems. The findings contribute to linguocultural studies, comparative linguistics, and translation practice worldwide academic relevance.*

Keywords: *axiological lexis, values, semantics, culture, comparative linguistics, linguocultural studies.*

Аннотация: *В статье представлен сопоставительный анализ аксиологической лексики английского и узбекского языков в семантическом и культурном аспектах. Рассматриваются ценностно маркированные единицы, их связь с национальным менталитетом, культурой и языковой системой. Полученные результаты расширяют возможности лингвокультурологии, сравнительного языкознания и переводоведения, исследование имеет теоретическую и практическую значимость для науки современной филологии и межкультурной.*

Ключевые слова: *аксиологическая лексика, ценности, семантика, культура, сравнительное языкознание, лингвокультурология.*

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G‘OYALAR

Zamonaviy tilshunoslikda til faqat aloqa vositasi sifatida emas, balki inson tafakkuri, madaniyati va qadriyatlar tizimini aks ettiruvchi ijtimoiy hodisa sifatida talqin etiladi. Til orqali jamiyatning axloqiy mezonlari, estetik qarashlari va ijtimoiy munosabatlari ifodalanadi. Shu bois, aksiologik leksika, ya’ni baholash va qadriyatlarni ifodalovchi leksik birliklar tilshunoslik, ayniqsa qiyosiy va lingvokulturologik tadqiqotlarda muhim o‘rin egallaydi.

Aksiologik leksika deganda shaxs yoki jamiyat tomonidan hodisa, shaxs, xatti-harakat va tushunchalarga beriladigan ijobiy yoki salbiy bahoni ifodalovchi so‘z va birikmalar tushuniladi. Bunday leksik birliklar nafaqat lug‘aviy ma’noga, balki kuchli emotsional, ekspressiv va madaniy yuklamaga ega bo‘ladi. Ingliz va o‘zbek tillarida aksiologik leksika milliy dunyoqarash, tarixiy taraqqiyot va ijtimoiy qadriyatlar bilan uzviy bog‘liq holda shakllangan.

Ingliz tilidagi aksiologik leksika ko‘proq individualizmga asoslangan qadriyatlarni ifodalaydi. Shaxsiy erkinlik, mustaqillik, teng huquqlilik va shaxsiy mas’uliyat kabi tushunchalar ingliz tilida ijobiy baholanadi. Freedom, independence, equality, privacy, success kabi birliklar ingliz madaniyatida yuqori aksiologik qiymatga ega bo‘lib, kundalik va rasmiy nutqda faol qo‘llanadi. Bu so‘zlar orqali jamiyatda shaxs erkinligi va individual yutuqlarning muhimligi ta’kidlanadi.

O‘zbek tilida esa aksiologik leksika asosan jamoaviylik, ma’naviylik va axloqiy me’yorlarga tayanadi. Hurmat, kattaga ehtirom, mehr-oqibat, sabr-toqat, halollik, or-nomus kabi tushunchalar o‘zbek tilining aksiologik qatlamida markaziy o‘rin tutadi. Ushbu birliklar o‘zbek xalqining an’anaviy qadriyatlarini, oilaviy va ijtimoiy munosabatlarga bo‘lgan yondashuvini aks ettiradi. Masalan, hurmat va baraka so‘zlari nafaqat ijobiy baho, balki ijtimoiy-ma’naviy mas’uliyatni ham ifodalaydi.

Semantik jihatdan aksiologik leksika har ikki tilda ko‘pma’novilik va kontekstga bog‘liqlik xususiyatiga ega. Ingliz tilidagi pride so‘zi kontekstga qarab “faxr” yoki “kibr” ma’nosini anglatishi mumkin. O‘zbek tilidagi g‘urur so‘zi ham xuddi shunday ikki tomonlama baholovchi xususiyatga ega. Bu holat aksiologik leksikaning pragmatik tabiatini ko‘rsatib, baho nutq vaziyati, so‘zlovchi niyati va madaniy fon bilan bevosita bog‘liqligini isbotlaydi.

Madaniy aspektda esa ingliz va o‘zbek tillaridagi aksiologik leksika milliy mentalitetning aks-sadosi sifatida namoyon bo‘ladi. Ingliz tilida baholash ko‘proq shaxsning individual yutuqlari va o‘zini namoyon qilishi bilan bog‘liq bo‘lsa, o‘zbek tilida baholash ijtimoiy uyg‘unlik, jamoa manfaatlari va axloqiy barqarorlikka asoslanadi. Ushbu farqlar tillararo muloqot va tarjima jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi, chunki so‘zning lug‘aviy ma’nosini emas, balki uning aksiologik va madaniy yuklamasini to‘g‘ri yetkazish talab etiladi.

Aksiologik leksikaning qiyosiy o‘rganilishi lingvokulturologiya va qiyosiy tilshunoslik uchun muhim ilmiy asos yaratadi. Bunday tadqiqotlar turli madaniyatlarda qadriyatlar qanday ifodalanishi, baholash mexanizmlari qanday ishlashi va til orqali ijtimoiy ong

TANQIDIY NAZAR, TAHLILY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'UYALAR

qanday shakllanishini aniqlash imkonini beradi. Shuningdek, ushbu yondashuv tarjima nazariyasi va amaliyotida ekvivalentlik va pragmatik moslik masalalarini hal etishda katta ahamiyatga ega.

Xulosa qilib aytganda, ingliz va o'zbek tillaridagi aksiologik leksika semantik va madaniy jihatdan o'ziga xos bo'lib, har bir til orqali milliy qadriyatlar tizimi ifodalanadi. Ushbu leksik qatlamni chuqur va qiyosiy tahlil qilish tillararo madaniy muloqotni yanada samarali tashkil etish, shuningdek, til va madaniyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ilmiy asosda yoritishga xizmat qiladi.

Aksiologik leksikaning muhim jihatlaridan biri uning **strukturaviy va funksional tasnifi** hisoblanadi. Har ikki tilda aksiologik birliklar leksik, frazeologik va sintaktik darajalarda namoyon bo'ladi. Ingliz tilida good–bad, right–wrong, fair–unfair kabi antonimik juftliklar baholashning asosiy vositalaridan biri bo'lsa, o'zbek tilida yaxshi–yomon, halol–harom, to'g'ri–noto'g'ri kabi juftliklar keng qo'llanadi. Bu birliklar nafaqat semantik qarama-qarshilikni, balki jamiyatda qabul qilingan axloqiy me'yorlarni ham aks ettiradi.

Frazeologik darajada aksiologik leksika yanada obrazli va kuchli ifodalanadi. Ingliz tilidagi a good name, a man of principle, lose face kabi iboralar ijtimoiy baholashni bildirsa, o'zbek tilida yuzini yorug' qilish, obro' topmoq, el nazariga tushmoq kabi frazeologizmlar shaxsning jamiyatdagi mavqei baholash vazifasini bajaradi. Bu birliklar orqali milliy madaniyatga xos baholash mezonlari va ijtimoiy stereotiplar namoyon bo'ladi.

Aksiologik leksikaning yana bir muhim xususiyati uning **diskursiv bog'liqligidir**. Siyosiy, pedagogik, diniy va badiiy diskurslarda aksiologik birliklar faol qo'llanadi. Masalan, siyosiy nutqda justice, democracy, stability kabi so'zlar ingliz tilida yuqori aksiologik qiymatga ega bo'lsa, o'zbek siyosiy diskursida taraqqiyot, barqarorlik, milliy manfaat, ma'naviyat kabi birliklar ustuvor hisoblanadi. Pedagogik diskursda esa har ikki tilda mas'uliyat, tarbiya, bilim, kelajak kabi tushunchalar ijobiy baholovchi leksika sifatida namoyon bo'ladi.

Tarjima jarayonida aksiologik leksika bilan bog'liq muammolar alohida e'tibor talab qiladi. Har bir tilning aksiologik tizimi milliy madaniyat bilan uzviy bog'liq bo'lgani sababli, so'zning to'g'ridan-to'g'ri tarjimasini har doim ham uning baholovchi ma'nosini to'liq yetkazib bera olmaydi. Masalan, ingliz tilidagi success tushunchasi individual yutuq bilan bog'liq bo'lsa, o'zbek tilida muvaffaqiyat ko'pincha jamoa va ijtimoiy foyda bilan uyg'un holda talqin qilinadi. Shu bois tarjimada pragmatik moslik va madaniy ekvivalentlik muhim ahamiyat kasb etadi.

Aksiologik leksikaning o'rganilishi ta'lim jarayonida ham muhim metodik ahamiyatga ega. Chet tilini o'qitishda faqat grammatik va leksik bilim emas, balki madaniy va aksiologik kompetensiyani shakllantirish zarur. Ingliz tilini o'rganayotgan o'zbek talabalari uchun ingliz tilidagi baholash birliklarining madaniy mazmunini tushuntirish kommunikativ xatolarning oldini oladi. Xuddi shuningdek, o'zbek tilini o'rganuvchi xorijliklar uchun milliy qadriyatlarni ifodalovchi leksik birliklarning ma'nosini anglash muhim hisoblanadi.

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'OYALAR

Umuman olganda, aksiologik leksika til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro aloqani chuqur yoritib beruvchi muhim lingvistik qatlamdir. Ingliz va o'zbek tillarida ushbu leksik qatlamni qiyosiy tahlil qilish nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham katta ahamiyatga ega bo'lib, tarjima, til o'qitish va madaniyatlararo muloqot sohalarida samarali natijalar berishga xizmat qiladi.

Aksiologik leksikaning nazariy asoslari falsafa va tilshunoslik tutashgan nuqtada shakllangan. Aksiologiya qadriyatlar haqidagi fan sifatida baholash, ijtimoiy me'yor va madaniy ideal tushunchalarini o'rganadi. Tilshunoslikda esa aksiologik yondashuv XX asrda semantika, pragmatika va lingvokulturologiya rivoji bilan yanada faollashdi. Ushbu yondashuvga ko'ra, til birliklari nafaqat ma'no, balki qadriyat va baho tashuvchisi sifatida qaraladi.

Tarixiy nuqtayi nazardan, ingliz va o'zbek tillarida aksiologik leksika turli bosqichlarda shakllangan. Ingliz tilida protestant axloqi, sanoat inqilobi va liberal demokratik qadriyatlar baholash tizimining rivojlanishiga kuchli ta'sir ko'rsatgan. O'zbek tilida esa islomiy qadriyatlar, sharqona axloq, urf-odat va xalq og'zaki ijodi aksiologik leksikaning shakllanishida muhim omil bo'lgan. Bu tarixiy omillar har ikki tilda ijobiy va salbiy baholash mezonlarining farqlanishiga olib kelgan.

Zamonaviy tilshunoslikda aksiologik leksika **kognitiv yondashuv** asosida ham o'rganilmoqda. Kognitiv lingvistika nuqtayi nazaridan, qadriyatlar inson ongida konseptlar shaklida mavjud bo'lib, til orqali ifodalanadi. Ingliz tilidagi freedom, success, responsibility konseptlari va o'zbek tilidagi erkinlik, baxt, mas'uliyat konseptlari milliy konseptual manzarani tashkil etadi. Ushbu konseptlarning tahlili orqali til va tafakkur o'rtasidagi bog'liqlik yanada aniqroq namoyon bo'ladi.

Aksiologik leksikaning emotsional komponenti ham alohida e'tiborga loyiq. Ko'plab baholovchi birliklar ijobiy yoki salbiy emotsiya bilan bog'liq holda qo'llanadi. Ingliz tilida admirable, shameful, respectable kabi birliklar kuchli emotsional bahoga ega bo'lsa, o'zbek tilida ibratli, uyatli, savobli, gunoh kabi so'zlar baholash bilan birga axloqiy munosabatni ham ifodalaydi. Bu holat aksiologik leksikaning emotsivlik xususiyatini ko'rsatadi.

Kelgusidagi tadqiqotlar uchun aksiologik leksikani **korpus lingvistikasi** asosida o'rganish istiqbollari mavjud. Ingliz va o'zbek tillari korpuslari yordamida baholovchi birliklarning chastotasi, kontekstual qo'llanilishi va diskursiv xususiyatlarini aniqlash mumkin. Bu yondashuv aksiologik leksikaning empirik asoslarini mustahkamlab, ilmiy xulosalarning aniqligini oshiradi.

Shuningdek, badiiy adabiyot tahlili asosida aksiologik leksikaning poetik va stilistik funksiyalarini o'rganish ham muhim hisoblanadi. Ingliz va o'zbek adabiy matnlarida ijobiy va salbiy baholash vositalari orqali muallif pozitsiyasi, obrazlar tizimi va estetik ideal ifodalanadi. Bu esa aksiologik leksikaning estetik ahamiyatini ochib beradi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, aksiologik leksika tilning semantik, pragmatik va madaniy qatlamlarini birlashtiruvchi murakkab tizim bo'lib, ingliz va o'zbek tillari misolida uni qiyosiy o'rganish zamonaviy filologiya uchun dolzarb ilmiy yo'nalishlardan biri

TANQIDIY NAZAR, TAHLILY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'UYALAR

hisoblanadi. Ushbu tadqiqot yo'nalishi til, madaniyat va qadriyatlar o'rtasidagi uzviy aloqani yanada chuqur anglash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. ISLOMOVA, Zahro. "O'ZBEK TILSHUNOSLIGIDA AKSIOLOGIK BIRLIKLARNING O'RGANILISHIGA DOIR." News of the NUUz 1.1.9. 1 (2024): 298-299..
2. ISLOMOVA, Zahro. "O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA AKSIOLOGIK BIRLIKLARNING LINGVISTIK VOSITALAR BILAN IFODALANISHI." News of the NUUz 1.1.2. 1 (2025): 257-258.
3. Karimov, A. A. (2018). O'zbek tilida baholovchi leksikaning semantik xususiyatlari. O'zbek tili va adabiyoti, 4, 45–52.
4. Xudoyberganova, D. (2019). Til va madaniyat munosabatlarida aksiologik birliklar. Til va ta'lim, 1, 21–27.
5. Yusupov, O. (2021). Qiyosiy tilshunoslikda semantik tahlil masalalari. Toshkent: Fan va texnologiya.